

Ярослав В. Остафійчук¹, Олександр І. Цимбал²

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ НА РЕЗИЛІЄНТНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОЦІНКИ^{1*}

Метою статті є здійснення оцінки масштабів та тенденцій розвитку внутрішньої трудової міграції в Україні, її впливу на дисбаланс попиту і пропозиції робочої сили на рівні територіальних громад (ТГ) та їх резилієнтність, зокрема фінансовий потенціал, в умовах децентралізації. Визначено перспективні методологічні підходи до проведення подальших досліджень цієї проблематики, зокрема з використанням методів моделювання та інформації з різних джерел. В умовах браку офіційних статистичних даних про зайнятість населення, попит і пропозиції робочої сили та її мобільність, застосовано методи оцінки на основі поєднання даних адміністративних реєстрів і репрезентативних статистичних обстежень.

Оцінено розбіжності між місцем реєстрації місця проживання працівників та місцем їхньої роботи. Використовуючи дані державних реєстрів встановлено, що близько 59 % найманих працівників працює в ТГ, де офіційно зареєстровано місце їх проживання, 41 % — поза їх межами. Як наслідок, за чинної системи формування місцевих бюджетів податкові надходження концентруються у великих містах, натомість малі ТГ — донори робочої сили мають украй низький рівень фінансової спроможності. Враховуючи тенденції трудової міграції, зроблено висновок, що поліпшити ситуацію може перехід до зарахування частки ПДФО до бюджетів ТГ за місцем проживання працівника — платника податку. Результати моделювання засвідчили, що це сприятиме вирівнюванню спроможності місцевих бюджетів та зменшенню диференціації ТГ за рівнем доходів у розрахунку на населення. З'ясовано, що реєстрові дані можуть не цілком достовірно відображати ситуацію з трудовою міграцією через неспівпадіння в частини громадян місця реєстрації місця проживання та місця їхнього фактичного проживання. За даними обстеження населення, нині понад 15 % працівників мешкають не в тій ТГ, де вони офіційно зареєстровані. Зроблено висновок, що перспективи подальших досліджень міграції робочої сили пов'язані з використанням методології LMA. Наразі проблема її реалізації полягає не стільки в дефіциті методів розрахунків, як у відсутності потрібних статистичних даних. Визначено першочергові завдання щодо формування відповідного інформаційного забезпечення.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, робоча сила, попит і пропозиція робочої сили, міграція населення, трудова міграція, територіальна громада, резилієнтність, фінансовий потенціал, моделювання.

Табл. 2. Літ. 15.

DOI: 10.32752/1993-6788-2024-2-282-91-103

Yaroslav Ostafiichuk, Oleksandr Cymbal

THE IMPACT OF INTERNAL LABOR MIGRATION ON THE RESILIENCE OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE: RESEARCH AND ASSESSMENT ISSUES

The purpose of the article is to assess the scale and trends of internal labor migration in Ukraine, its impact on the imbalance of labor supply and demand at the level of Territorial Hromadas (THs)

¹ Institute of Demography and Quality of Life Problems of the NAS of Ukraine. Ukraine.

² Institute of Demography and Quality of Life Problems of the NAS of Ukraine. Ukraine.

1* У статті використано результати дослідження “Моделювання впливу зміни механізму зарахування ПДФО на бюджети територіальних громад”, яке виконувалося на замовлення “U-LEAD з Європою”.

and their resilience, including their financial potential, in the context of decentralization. The article identifies promising methodological approaches to further research on this issue, in particular, using modeling methods and information from various sources. Given the lack of official statistics on employment, labor supply and demand, and labor mobility, the author uses estimation methods based on a combination of administrative registers and representative statistical surveys.

The discrepancies between the place of registration of employees' residence and their places of work are assessed. Using state register data, it was found that about 59% of employees work in TC where their place of residence is officially registered, 41% – outside their borders. As a result, under the current system of forming local budgets, tax revenues are concentrated in large cities, while small TC – labor donors have an extremely low level of financial capacity. Taking into account labor migration trends, it was concluded that the situation could be improved by switching to the transfer of the share of personal income tax to the budgets of the territorial unit at the place of residence of the employee – the taxpayer. The modeling results showed that this would contribute to the equalization of the capacity of local budgets and the reduction of the differentiation of territorial units by income level per capita. It was found that the registry data may not fully accurately reflect the situation with labor migration due to the mismatch of some citizens' place of registration of residence and their place of actual residence. According to the population survey, currently more than 15% of workers do not live in the territorial unit where they are officially registered. It was concluded that the prospects for further research on labor migration are associated with the use of the LMA methodology. Currently, the problem of its implementation lies not so much in the shortage of calculation methods as in the absence of the necessary statistical data. Priority tasks for the formation of appropriate information support have been identified.

Keywords: labor market, employment, labor force, labor supply and demand, population migration, labor migration, territorial hromada, resilience, financial potential, modeling.

Peer-reviewed, approved and placed: 03.12.2024.

Постановка проблеми. Процеси урбанізації в Україні, особливо у 21 сторіччі, призвели до суттєвого перерозподілу населення між адміністративно-територіальними одиницями та типами місцевості. При чому через відсутність переписів населення – перший і останній перепис відбувся у 2001 р. – офіційна статистика ніяк не відображала цих процесів. Це призвело до того, що, наприклад, у м. Київ у січні 2022 р. за офіційними даними проживало 2,95 млн. осіб (наявне населення), тоді як за деякими альтернативними оцінками ця чисельність досягала 3,88 млн осіб. Аналогічна ситуація склалася і в Київській області, особливо в районах, розташованих біля столиці, а також, певними чином, і в інших великих міських агломераціях. Відповідно, фактичне населення, яке проживало в сільській місцевості та невеликих містах, помітно скоротилося. Враховуючи значні потоки зовнішньої трудової міграції, що реалізувалися за цей період, слід зробити висновок, що міграційний рух населення був, мабуть, найбільш недослідженим і недооціненим демографічним процесом в Україні до початку 2022 р.

Саме міграція стала вагомим чинником, що визначає стійкість і резилієнтність територіальних громад (ТГ), особливо після початку повномасштабної агресії проти України. По-перше, вимушене переміщення в умовах війни призводить до розбалансування ринку праці, коли надмірна концентрація населення у відносно безпечних громадах спричиняє суттєве перевищення пропозиції робочої сили над попитом і, відповідно, безробіття та поглиблення проблем із доступністю базових соціальних послуг. Водночас на

територіях — донорах робочої сили спостерігається нестача працівників, зниження ефективності функціонування ринків праці і, відповідно, проблеми з формуванням ресурсів для соціально-економічного розвитку. Міграція робочої сили безпосередньо впливає на обсяги податкових надходжень до місцевих бюджетів, а також на диспропорції між фінансовими можливостями та зобов'язаннями ТГ. На сьогодні в більшості громад основним джерелом фінансових ресурсів та, відповідно, одним із основних факторів резиліентності є податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). Податковим агентом зі сплати ПДФО із заробітної плати виступає роботодавець. Тобто найманий працівник самостійно не сплачує податок, за нього це робить компанія, у якій він працює. Згідно з Бюджетним кодексом, нормативно визначений відсоток ПДФО перераховується до бюджету ТГ за місцезнаходженням компанії-роботодавця. Як наслідок, податки концентруються у великих містах — акцепторах робочої сили, за рахунок менших громад.

Отже, створення регулярної системи збору даних, моніторингу й оцінки внутрішньої міграції робочої сили, дисбалансів її попиту і пропозиції є актуальним завданням як для цілей планування інфраструктури, розроблення житлових програм, бізнес-планів у контексті повоєнного відновлення, так і для моделювання можливих наслідків для потенціалу ТГ від податкових чи бюджетних новацій, які передбачені в Плані заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024–2027 роки², Національній стратегії доходів до 2030 року³ та низці інших державних стратегічних документів.

Делегування територіальним громадам значної частини прав та обов'язків започаткувало процес формування місцевих спільнот. Проте тривалі військові дії негативно вплинули на ситуацію в громадах, спричинивши поглиблення соціально-економічних дисбалансів і диспропорцій. Через надмірну диференціацію ТГ за рівнем податкоспроможності наразі понад 70 % із них є дотаційними. Особливо критична ситуація спостерігається в сільських громадах, для більшості з яких характерний суттєвий дисбаланс між обсягами бюджетних доходів та необхідних видатків. У 2022 р. Україна отримала статус країни-кандидата на членство в ЄС. У звітах Єврокомісії щодо розширення⁴ наголошується на необхідності подальшого вдосконалення елементів децентралізації, зокрема зміцнення місцевої фінансової бази й уникнення непропорційної вразливості муніципалітетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики впливу трудової міграції на соціально-економічні трансформації країн Центрально-Східної Європи, досвід яких вбачається найбільш релевантним для України, присвячені наукові публікації Є. Велли [1], О. Данцера та Б. Дітц [2],

² Про затвердження плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024–2027 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 бер. 2024 р. № 270-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#Text>

³ Національна стратегія доходів до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2023 р. № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716

⁴ Ukraine 2024 Report. European Commission. SWD(2024) 699 final. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15128-2024-INIT/en/pdf>

М. Каганця та К. Зіммермана [3], М. Питлікової [4] та ін. Проте вони насамперед акцентують увагу на питаннях макроекономічних та соціальних наслідків міграції робочої сили для країн-донорів і країн-реципієнтів у контексті євроінтеграції та запровадження свободи пересування працівників. Автори виділяють низку позитивних факторів та довгострокових ризиків, пов'язаних із трудовою міграцією, серед яких “відтік мізків”, дефіцит працівників, втрати для місцевих пенсійних і страхових фондів. Меншою мірою розглядаються проблеми трудової міграції на регіональному, а особливо локальному рівнях.

З цієї точки зору інтерес становлять дослідження фахівців Євростату та низки національних статистичних організацій, зокрема Інституту національної статистики Італії (Istat) [5–7], де розглядаються питання новітніх методичних підходів до вивчення міжрегіональної та локальної тимчасової трудової міграції, до використання в умовах браку офіційних статистичних даних інформації з альтернативних джерел, а також наведено приклади їх апробації в різних країнах.

Серед сучасних вітчизняних публікацій цього напрямку доречно виділити праці Е. Лібанової, О. Позняка [8–9], О. Малиновської [10], присвячені оцінці масштабів і наслідків вимушених зовнішніх та внутрішньодержавних міграцій внаслідок активної фази російсько-української війни. Їхня актуальність обумовлена необхідністю наукового осмислення міграційних тенденцій, сформованих після 24 лютого 2022 р. та відсутністю офіційних даних й аналітичних досліджень із проблематики міграцій населення в цей період.

Попри наявність окремих досліджень, масштаби та наслідки внутрішньої трудової міграції в Україні наразі залишаються недостатньо вивченими. Практично відсутні достовірні оцінки неспівпадіння між місцем проживання та зайнятості мешканців на рівні ТГ, а також аналіз їхніх наслідків для місцевого розвитку.

Мета дослідження — здійснити оцінку масштабів та тенденцій розвитку внутрішньої трудової міграції в Україні, її вплив на дисбаланс попиту і пропозиції робочої сили на рівні ТГ, а також на фінансовий потенціал ТГ в умовах децентралізації, визначити перспективні методологічні підходи до проведення таких досліджень, зокрема з використанням методів моделювання, з огляду на брак офіційної статистичної інформації.

Основні результати дослідження. Внутрішня трудова міграція в Україні призводить до значних розривів між місцем проживання, зайнятості, сплати ПДФО та отримання послуг соціальної інфраструктури. У дослідженнях виділяється декілька напрямів міграційних потоків:

“ТГ — великі міста”, який є найпотужнішим за будь-яких соціально-економічних умов. Однією з його ознак є висока концентрація маятникових міграцій у межах півторагодинної доступності транспортними коридорами;

- міграція до ТГ, розташованих у безпосередній близькості до великих міст як привабливих територій з діловою активністю, робочими місцями та розвинутою інфраструктурою. Роль цього напрямку може помітно зрости, наприклад, під впливом процесів перенесення виробничих потужностей з великих міст у приміські ТГ. Дешевша земля та часто нижчі місцеві податки

сприяють винесенню на територію громад-супутників підприємств, у яких працює значна кількість мешканців міст. Подібні громади стають невід'ємною складовою єдиного економічного простору міської агломерації⁵;

- переміщення робочої сили з ТГ-аутсайдерів, переважно сільських, у більш заможні ТГ з кращими можливостями реалізації трудової активності. У результаті формуються нові локальні центри тяжіння трудових міграційних потоків. Конкуренція за капітали, у тому числі людський, як умова розвитку ТГ набуває нових рис із ризиками негативних наслідків у вигляді ще більшого поглиблення територіальної диспропорційності спроможності громад;

- переміщення між поселеннями в межах ТГ у напрямі "периферія—центр ТГ". Економічний та адміністративний центр громади може бути потужним осередком концентрації місцевих міграційних потоків [11, с. 182].

Як показує досвід Польщі, громади з низьким ресурсним потенціалом та неефективним місцевим управлінням швидше втрачали людські ресурси внаслідок зростання розриву у фінансовому забезпеченні порівняно із заможними громадами. Поглиблення нерівності в економічному розвитку, оплаті праці, кон'юктурі локального ринку праці активізують міграційні переміщення з біднішої громади до заможнішої. Прослідковується закономірність зростання позитивного сальдо трудової міграції в ТГ із високою фінансовою спроможністю, які відзначаються високими показниками власних доходів і капітальних видатків на одного мешканця, мають потужний підприємницький сектор, розвинуту соціальну сферу [11, с. 180–181].

Офіційна статистика в Україні не відображає реального стану цих процесів. Загальне уявлення про розбіжності між місцем проживання та роботи можуть дати дані державного статистичного спостереження "Обстеження робочої сили". Так, у 2021 р. в Україні 15,2 % (табл. 1), а в окремих регіонах — Київському, Івано-Франківському, Львівському — більше третини зайнятого населення у віці 15–59 років працювало поза межами населеного пункту місця проживання. В умовах воєнного стану Держслужба статистики тимчасово припинила проведення обстежень робочої сили, відповідно дані за 2022–2024 роки відсутні.

Таблиця 1. Зайняте населення працездатного віку (15–59 років) за місцем знаходження роботи, розраховано авторами за даними: Робоча сила України. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Рік	Кількість зайнятого населення працездатного віку, тис. осіб	З нього працювало, %:		
		у межах населеного пункту за місцем проживання	в іншому населеному пункті, але в межах регіону проживання	в іншому населеному пункті поза межами регіону проживання на території України
2021	14957,3	84,8	11,2	2,4
2020	15244,5	84,7	11,2	2,4
2019	15894,9	84,3	11,3	2,5

⁵ Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Наявної інформації недостатньо для обґрунтування управлінських рішень. Територіальна вибірка обстеження робочої сили не дозволяє оцінити ситуацію в розрізі ТГ. За існуючих умов найбільш релевантним джерелом інформації є державні адміністративні реєстри, зокрема Державний реєстр фізичних осіб — платників податків (ДРФО). ДРФО — це автоматизований банк даних, створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб, які зобов'язані сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі до бюджетів та внески до державних цільових фондів. Формує та веде реєстр Державна податкова служба України (ДПС)⁶. У загальній системі функціонування реєстрів, що містять інформацію про фізичних осіб, ДРФО є одним із провідних. Він придатний для централізованого постачання інформації про особу та має такі переваги: функціонування з 1996 року; актуалізація інформації (щоденне оновлення, зберігання інформації про особу протягом життя); можливість отримання інформації у розрізі територіальна громада, район, область, країна [12, с. 216].

Серед іншого, ДРФО містить дані про адресу місця реєстрації/декларування місця проживання особи, адресу місця її працевлаштування, отримані доходи та сплачені податки, що дозволяє виявити розбіжності між місцем реєстрації проживання та місцем роботи, а отже, оцінити масштаби трудової міграції. Необхідно зауважити, що інформація з реєстру стосується офіційно працюючих найманих працівників і самозайнятих осіб (платників ПДФО та єдиного податку), а неформально зайняті особи не відстежуються (у 2021 р. рівень неформальної зайнятості в Україні становив 19,3 %, за наявними оцінками в роки повномасштабної війни він зріс до 23–24 %).

Такий підхід застосований у дослідженні “Моделювання впливу зміни механізму зарахування ПДФО на бюджети територіальних громад”, де використані дані з ДРФО в розрізі ТГ, надані ДПС.⁷ Згідно з результатами цього дослідження, у 2023 р. близько 59 % найманих працівників, з доходів яких сплачується ПДФО, працювали в ТГ, де офіційно зареєстровано місце їх проживання, 41 % — поза її межами. Існує тенденція до поглиблення цього розриву: у 2021 р. відповідна пропорція становила у відсотках 61 : 39. Це може бути пов'язано зі зростанням в умовах повномасштабної війни кількості ВПО, які не зареєстрували своє нове місце перебування.

Табл. 2 ілюструє помітні відмінності між ТГ різного типу. У Києві та провідних містах-метрополіях абсолютна більшість (понад 80 %) офіційно зареєстрованих мешканців працює у своєму місті. Натомість у малих ТГ більше половини зареєстрованих тут осіб працює поза їх межами, тобто доїжджає на роботу переважно у великі міста або вже фактично проживає не за місцем реєстрації. Як наслідок, за чинної схеми розподілу ПДФО, коли він зараховується до місцевого бюджету за місцем розташування роботодавця, в останні роки в Україні понад 40 % від загальної суми ПДФО, зарахованого до

⁶ Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

⁷ Оцінка впливу зміни механізму зарахування ПДФО на бюджети територіальних громад : звіт. U-LEAD with Europe, 2024. 64 с. URL: <https://u-lead.org.ua/storage/admin/files/805e8803642859daaf52fddc1c2e5740.pdf>

бюджетів ТГ, надходить від осіб, які не зареєстровані в цих громадах, але тут працюють. У м. Києві цей показник перевищує 50 %.

Таблиця 2. Розподіл осіб, місце проживання яких зареєстроване/задеклароване в ТГ, за місцем знаходження їх роботи, %

Типи ТГ	2021		2023	
	Працюють у ТГ, де зареєстровані	Працюють в іншій ТГ	Працюють у ТГ, де зареєстровані	Працюють в іншій ТГ
Україна	60,8	39,2	58,8	41,2
м. Київ	89,2	10,8	87,9	12,1
ТГ з населенням 500 тис. і більше	83,1	16,9	81,4	18,6
ТГ з населенням від 100 до 500 тис.	74,8	25,2	70,7	29,3
ТГ з населенням від 50 до 100 тис.	58,4	41,6	56,4	43,6
ТГ з населенням менше 50 тис., приміські	35,7	64,3	35,1	64,9
ТГ з населенням менше 50 тис, віддалені від великого міста	49,3	50,7	47,5	52,5

Складено авторами за: Оцінка впливу зміни механізму зарахування ПДФО на бюджети територіальних громад : звіт. U-LEAD with Europe, 2024. С. 11. URL: <https://u-lead.org.ua/storage/admin/files/805e8803642859daaf52fddc1c2c5740.pdf>

У середньостроковій перспективі не варто очікувати помітного зменшення масштабів внутрішньої трудової міграції. Тому дані табл. 2 є аргументом на користь необхідності зміни чинного механізму зарахування ПДФО до бюджетів ТГ. Практично всі країни ЄС (окрім Румунії), які фінансують значну частку видатків місцевого самоврядування за рахунок розподілу ПДФО, спрямовують цей податок до місцевих бюджетів за місцем проживання його платників, а не за місцем роботи. Відповідно у звітах Єврокомісії щодо розширення ЄС Україну закликається досягти прогресу в забезпеченні справедливого розподілу ПДФО до муніципалітетів, де проживають платники податків⁸.

Дані ДРФО дозволяють оцінити характер зміни надходжень ПДФО до ТГ, якщо б цей податок зараховувався до бюджетів за місцем реєстрації місця проживання платників податків. А отже, є можливість порівняти з фактично чинною в Україні системою розподілу ПДФО. У разі зарахування ПДФО за місцем реєстрації місця проживання, в абсолютної більшості малих і середній ТГ, де значний відсоток населення традиційно працює поза їх межами, податкові надходження б зросли. Натомість дві третини міст із населенням 100 тис. і більше, які є потужними ринками праці, концентрують на своїх територіях значну кількість робочих місць і слугують регіональними чи субрегіональними центрами притягання робочої сили, зазнали б утрат податкового податку в різних масштабах. Загалом “виграли” б від змін механізму зарахування майже 90

⁷ Ukraine 2024 Report. European Commission. SWD(2024) 699 final. P. 24. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15128-2024-INIT/en/pdf>

% громад, у яких проживає близько 60 % населення країни. Суттєво відрізняється вплив різних схем зарахування ПДФО на диференціацію ТГ за рівнем доходів. Якщо спрямовувати податок за місцем реєстрації місця проживання працівника, то різниця в середніх надходженнях на одну особу між 10% “найбагатших” і 10% “найбідніших” громад була б удвічі меншою, ніж за схемою зарахування за місцезнаходженням роботодавця. У 2023 році це співвідношення становило відповідно 5,3 та 14,3 рази.⁹

Необхідно зауважити, що вищенаведені дані можуть бути не цілком точними, адже ДРФО може містити неактуальну інформацію про місце реєстрації місця проживання особи, оскільки її верифікація з відповідними даними інформаційної системи Державної міграційної служби ще не завершена. Окрім цього, в Україні помітний відсоток громадян, незважаючи на законодавчі вимоги, фактично проживає не за місцем офіційної реєстрації, особливо у великих містах і приміських громадах. Для з'ясування масштабів проблеми, у рамках дослідження “Моделювання впливу зміни механізму зарахування ПДФО на бюджети територіальних громад” було проведено репрезентативне вибіркове статистичне обстеження мешканців ТГ. Згідно з його результатами, понад 15 % працівників в Україні фактично проживають в іншій ТГ, ніж та, де вони офіційно зареєстровані. Помітно вищим цей відсоток є в м. Києві — майже 32 %. Наразі в столиці близько половини від загальної кількості працівників, ПДФО яких сплачуються до бюджету міста, зареєстровані за його межами, із них лише 14 % насправді проживають не в Києві.

Представлені результати є прикладом використання адміністративних даних і даних репрезентативного обстеження населення для оцінки масштабів внутрішньої міграції робочої сили та моделювання її впливу на фінансову спроможність ТГ за різними варіантами зарахування ПДФО до місцевих бюджетів. Водночас вони ілюструють високу актуальність проблеми браку повної та достовірної інформації. Слід вести мову про необхідність формування та запровадження в Україні регулярної інформаційно-аналітичної системи моніторингу соціально-економічного розвитку територіальних громад на основі поєднання можливостей державних реєстрів і сучасних технологій проведення статистично надійних цільових обстежень, спроможної надавати релевантну, надійну, своєчасну та повну інформацію, необхідну для прийняття управлінських рішень.

У цьому контексті потрібно, по-перше, якнайшвидше завершити процеси інтеграції державних реєстрів, верифікації й актуалізації реєстрових даних про місце проживання особи між ДРФО, Єдиним державним демографічним реєстром та відомчою інформаційною системою Державної міграційної служби. В Україні вже наявні успішні приклади поєднання даних з різних електронних джерел і створена необхідна для цього цифрова інфраструктура (система електронної взаємодії “Трембіта”). Як свідчить практика, суттєвою проблемою є неготовність розпорядників реєстрів надавати необхідну інформацію у вигляді масивів даних, придатних для використання в аналітичних цілях. У випадку вирішення цієї проблеми використання інтегрованих даних реєстрів стане одним із ефективних напрямів формування інформаційних систем, у тому числі для потреб дослідження трудової міграції та локальних ринків праці.

По-друге, розвивати методологію поєднання даних адміністративних реєстрів із даними вибірових обстежень за допомогою процедур імпутації даних для отримання додаткової інформації чи її уточнення. Наразі існує низка апробованих статистичних моделей і методів, які можуть бути застосовані для цих цілей [13, с. 40–48].

По-третє, запроваджувати нові методологічні підходи до збору й аналізу даних на локальному рівні, які б враховували не тільки існуючі адміністративні межі ТГ, а й фактичну систему економічних зав'язків і потоків трудової міграції між ними. Як свідчать розрахунки, навіть за умови зарахування ПДФО до бюджетів за місцем проживання платників податку, залишатиметься помітний відсоток ТГ з украй низьким індексом податкоспроможності та доходами, недостатніми для виконання законодавчо визначених функцій місцевого самоврядування. Вірогідно, у майбутньому може постати питання про доречність зміни адміністративних меж деяких ТГ, що потребуватиме відповідного обґрунтування. Урахування широкого спектру фактичних зав'язків украй важливе з точки зору налагодження співробітництва між громадами та планування інвестицій у масштабні інфраструктурні проекти в рамках повоєнної відбудови.

На наш погляд, для практичної реалізації такого підходу найперспективнішою є методологія виокремлення реальних ареалів локальних ринків праці (labor market area, LMA). Згідно з визначенням Євростату, LMA — це статистично визначена, економічно інтегрована територія, де проживає і працює більшість людей [5]. Ключовий сенс концепції LMA полягає в тому, щоб не слідувати за адміністративним поділом територіальних утворень, а відобразити та змодельовати найбільш ймовірну поведінку зайнятих осіб щодо вибору місця проживання та місця роботи. Замість того, щоб зосереджувати увагу на ситуації у сфері зайнятості окремої територіальної одиниці, — ніби непов'язаної ні з ким автономії (що очевидно не так) — політика, орієнтована на місцевий розвиток, повинна враховувати реальні економічні зв'язки між різними територіальними одиницями та мати справу з дійсними механізмами функціонування місцевих економік.

Оскільки концепція LMA є потенційно оптимальним рішенням для розроблення територіальних таксономій, що відображають реальне життя комплексно та не спотворюються адміністративними кордонами, вона була апробована Євростатом у серії проектів із європейськими партнерами (Бельгією, Болгарією, Данією, Фінляндією, Францією, Німеччиною, Польщею та ін.) [6; 7; 14; 15]. Зарубіжний досвід презентує різні підходи до практичної реалізації LMA та свідчить про необхідність пошуку оптимальних стратегій, де відбувається поєднання елементів універсальної методології та унікальної національної специфіки.

Характерною ознакою LMA є те, що щільність переїздів працівників на роботу та додому між населеними пунктами в межах ареалу суттєво потужніша, ніж щільність переїздів до населених пунктів за його межами. Центральним критерієм включення адміністративно-територіальної одиниці до LMA є ступінь його автономії. Автономія або самодостатність визначається через показник частки робочої сили, яка живе та працює на певній території. Рівень

автономії вимірюється як з боку пропозиції робочої сили, так і з боку попиту на неї. Автономія з боку пропозиції — це кількість людей, які живуть та працюють на певній території, розділена на кількість зайнятого населення території незалежно від того, де вони працюють. Автономія попиту на робочу силу — це кількість людей, які живуть і працюють на досліджуваній території, поділена на кількість робочих місць на цій території, незалежно від того, зайняті вони мешканцями даної території чи іншої.

Методичні підходи до розрахунків описані в [5, р. 13–15]. Зокрема, показник автономії пропонується використовувати у трьох вимірах: фактичного, мінімального та цільового значень. Другий вимір (мінімальна автономія) визначає поріг, нижче якого територія не може вважатися автономною, і він задається нормативно, виходячи з політичних міркувань. Третій вимір (цільова автономія) визначає бажаний рівень автономії, досягнення якого дозволяє стверджувати, що кордони відповідної адміністративно-територіальної одиниці і є кодами його LMA. Суворих об'єктивних підстав для визначення значення показників мінімальної та цільової автономії не існує. Проте досвід практичного застосування методології LMA свідчить, що для початкових спроб інтеграції територіальних одиниць як правило використовуються наступні значення: для цільової автономії від 0,75 до 0,80 (тобто самостійність 0,8 означає, що лише один із 5 постійних працівників їздить з LMA); для показника мінімальної автономії значення перебувають у діапазоні від 0,60 до 0,66.

У підсумку така методологія дозволяє скласти списки громад, які доцільно включити до складу окремих LMA з урахуванням політично й експертно визначених мінімальних і цільових значень рівнів автономії. Для цього використовується так звана “функція достовірності”, що встановлює, чи можна будь-яку групу адміністративно-територіальних одиниць (або одну одиницю) трактувати як повноцінну LMA як за ознаками автономії попиту, так і за ознаками автономії пропозиції робочої сили. Якщо значення функції достовірності не відповідають заданому пороговому значенню, здійснюється пошук тих адміністративно-територіальних одиниць, які можна об'єднати у базовий кластер, або ж розмежовуються недостовірно складені кластери на елементарні адміністративно-територіальні одиниці з подальшим перегрупованням. Складність багатокрокових процедур збирання адміністративно-територіальних одиниць у LMA обумовлює необхідність застосування систем автоматизованих обчислень. На сьогоднішній день відповідні програмні розробки пропонує Євростат та організації-партнери 10.

Фактично LMA відображають значно більше, ніж процеси у сфері зайнятості. Більшість важливих для громадян економічних подій: робота, освіта, операції із нерухомістю, отримання медичних послуг, проведення дозвілля та придбання споживчих товарів і послуг тощо, відбувається у місцях їх

⁹ Див.: EU-TTWA method. SAS and R scripts. Istat. URL: <https://www.istat.it/wp-content/uploads/2016/03/distretti-industriali.zip>; Package ‘LabourMarketAreas’ 2023. URL: <https://cran.rstudio.com/web/packages/LabourMarketAreas/LabourMarketAreas.pdf>; Franconi L., Ichim D. Introduction to labour market areas delineation and processing through the R package LabourMarketAreas. URL: <https://cran.r-project.org/web/packages/LabourMarketAreas/vignettes/LabourMarketAreas.html>

проживання і роботи. Відповідно в наявних дослідженнях вказується на можливості використання методології LMA для потреб:

- муніципального планування та моделювання (мобільності та транспортних потоків, житлового будівництва, доступу до послуг тощо);
- просторового моніторингу відповідності попиту та пропозиції для рівнів кваліфікації / освіти;
- переоцінки індикаторів соціально-економічного розвитку для потреб горизонтального вирівнювання у рамках політики згуртування ЄС;
- визначення функціонального типу територій;
- адміністративно-територіальної реформи;
- обґрунтування міжмуніципального співробітництва та ін.

Громади, що потрапляють до складу одного LMA, мають об'єктивні підстави для налагодження тісної координації зусиль не тільки у сфері зайнятості, а й процесів у сфері освіти, інвестицій у розвиток інфраструктури та робочих місць, вирішення проблем довкілля та соціального середовища, проведення єдиної політики сталого розвитку території. У межах цих ареалів виникає об'єктивна потреба у впорядкуванні системи місцевих податків, реалізації відповідної політики не з кон'юнктурних міркувань, а з позиції вигод спільного довгострокового розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Внутрішня міграція робочої сили в Україні суттєво впливає на потенціал та перспективи розвитку ТГ, зокрема через існування значних розривів між місцями проживання осіб, їх зайнятості та отримання ними послуг соціальної інфраструктури. Основними напрямками міграційних потоків є: міграція від відносно невеликих ТГ до великих міст, ознакою якої є висока концентрація маятникових міграцій у межах півторагодинної доступності транспортними коридорами; міграція до ТГ, розташованих у безпосередній близькості до великих міст, як привабливих територій з діловою активністю, робочими місцями та розвинутою інфраструктурою; переміщення робочої сили з бідніших ТГ, переважно сільських, у більш заможні ТГ з кращими можливостями реалізації економічної активності; переміщення між поселеннями в межах ТГ у напрямі "периферія—центр ТГ" для ТГ, що включають декілька населених пунктів.

За чинної системи формування місцевих бюджетів податкові надходження концентруються у великих містах, які є регіональними чи субрегіональними центрами зайнятості, натомість малі громади — донори робочої сили мають низький рівень податкоспроможності. Перехід до зарахування частки ПДФО до бюджетів ТГ за місцем проживання працівника — платника податку відповідає європейським практикам та сприятиме вирівнюванню податкоспроможності місцевих бюджетів. Швидше за все, повноцінно запровадити таку реформу можна буде після завершення війни, проте вже нині потрібно здійснити детальне моделювання її можливих наслідків для різних ТГ, прийняти відповідні законодавчі зміни та розробити плани їх реалізації.

Зміна механізму зарахування ПДФО має супроводжуватися ефективною реформою системи реєстрації місця проживання. Нині понад 15 % платників податку мешкають не в тій громаді, де вони офіційно зареєстровані. Наявність достовірних даних про місце фактичного проживання буде вирішальним не

лише для цілей бюджетування, а й для раціонального планування та розподілу фінансування на відновлення і реконструкцію.

Перспективи подальших досліджень міграції робочої сили пов'язані з використанням методології LMA. Наразі проблема реалізації ідей LMA в Україні полягає не стільки в дефіциті апробованих методичних підходів, як у відсутності потрібних надійних статистичних даних. Насамперед, необхідно завершити верифікацію, актуалізацію й інтеграцію даних між різними реєстрами, а також запровадити чіткі процедури надання розпорядниками реєстрів знеособлених реєстрових даних для дослідницьких цілей; розвивати методики інтеграції даних реєстрів з даними репрезентативних обстежень населення, використання додаткової інформації мобільних операторів щодо траєкторій та масштабів міграції населення тощо.

1. Understanding Migration with Macroeconomics / E. Vella et al. Switzerland : Palgrave Macmillan Cham, 2020. 280 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-40981-4>
2. Danzer A., Dietz B. Temporary Labour Migration from Eastern Europe: The Role of Human Capital Investment and Migration Agencies. Return Migration and Regional Development in Europe. London : Palgrave Macmillan London, 2016. P. 131–146. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57509-8>
3. Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession / Kahanec M., Zimmermann K.F. (eds). Berlin : Springer, 2016. 476 p.
4. Kahanec M., Pytlikova M. The economic impact of east–west migration on the European Union. *Empirica. Journal of European Economics*. 2017. Vol. 44. P. 407–434. <https://doi.org/10.1007/s10663-017-9370-x>
5. European harmonised Labour Market Areas — methodology on functional geographies with potential. Eurostat. 2020. 67 p. <https://doi.org/10.2785/328723>
6. Franconi L., Ichim D., D'Aly M. Labour Market Areas for territorial policies: Tools for a European approach. *Statistical Journal of the IAOS*. 2017. Vol. 33, Iss. 3. P. 585–591. <https://doi.org/10.3233/SJI-160343>
7. Райони на пазара на труда. София: Национален статистически институт, 2020. 71 с. URL: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/laborMar_2020.pdf
8. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. Демографія та соціальна економіка. 2022. Т. 48, № 2. С. 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
9. Pozniak O. The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*. 2023. Vol. 12, № 1. P. 159–181. <https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.17>
10. Малиновська О. Виродні наслідки євроінтеграції для розвитку міграційних процесів в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2024. Т. 55, № 1. С. 94–113. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.094>
11. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf
12. Електронні реєстри: стан в Україні : кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Київ, 2021. 636 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/register3.pdf>
13. Сapiгiгiо В.Г. Мікродані у соціально-економічних дослідженнях : моногр. Умань, 2021. 296 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/microdata.pdf>
14. Szyma ska D., Giera czyk W., Krajewska M., Stopi ski P. Labour market areas as an alternative approach to spatial analyses. Warszawa, 2019. 52 p.
15. Mare D., Davies B. Delineating functional labour market areas with estimable classification stabilities. *IZA Discussion Paper Series*. 2020. № 13642. 25 p. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3688711>

1. Vella, E. et al. (2020). *Understanding Migration with Macroeconomics*. Switzerland: Palgrave Macmillan Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-40981-4>
2. Danzer, A., Dietz, B. (2016). *Temporary Labour Migration from Eastern Europe: The Role of Human Capital Investment and Migration Agencies. Return Migration and Regional Development in Europe*. London: Palgrave Macmillan London, 131–146. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57509-8>
3. Kahanec, M., Zimmermann, K. (2016). *Labor Migration, EU Enlargement, and the Great Recession*. Berlin: Springer.
4. Kahanec, M., Pytlikova, M. (2017). The economic impact of east–west migration on the European Union. *Empirica. Journal of European Economics*, 44, 407–434. <https://doi.org/10.1007/s10663-017-9370-x>
5. European harmonised Labour Market Areas — methodology on functional geographies with potential (2020). Eurostat. <https://doi.org/10.2785/328723>
6. Franconi, L., Ichim, D., D'Aly, M. (2017). Labour Market Areas for territorial policies: Tools for a European approach. *Statistical Journal of the IAOS*, 33(3), 585–591. <https://doi.org/10.3233/SJI-160343>
7. Labor market regions (2020). София: Национален статистически институт, 2020. URL: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/laborMAr_2020.pdf
8. Libanova, E.M., Pozniak, O.V., Tsymbal, O.I. (2022). Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2 (48), 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
9. Pozniak, O. (2023). The Situation of Forced Migrants from Ukraine in Europe after Russian Military Aggression and the Problems of Ukraine's Migration Policy in These New Conditions. *Central and Eastern European Migration Review*, 12 (1), 159–181. <https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.17>
10. Malynovska, O. (2024). Probable Consequences of European Integration for the Development of Migration Processes in Ukraine. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1 (55), 94–113. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.094>
11. Ukrainian society: migration dimension (2018). Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf
12. Hladun, O.M. (Ed.). (2021). *Electronic registers: the state of affairs in Ukraine*. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/registers3.pdf>
13. Sarioglo, V. (2021). *Microdata in socio-economic research*. Uman. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/microdata.pdf>
14. Szymańska, D., Giera czyk, W., Krajewska, M., Stopiński, P. (2019). Labour market areas as an alternative approach to spatial analyses. Warszawa.
15. Mare, D., Davies, B. (2020). Delineating functional labour market areas with estimable classification stabilities. *IZA Discussion Paper Series*, 13642. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3688711>